

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, професора Юсупова Володимира Васильовича на дисертацію Куліуша В'ячеслава Миколайовича на тему «Виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених із використанням кіберпростору», подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Соціально-економічні перетворення в Україні, триваюче реформування приватного сектора економіки, його нестабільність на тлі запровадження правового режиму воєнного стану в державі впливають на криміногенну ситуацію, призводять до змінення злочинної діяльності, її характеру, видів та форм. За таких умов розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у віртуальному кіберпросторі, потребує активного напрацювання організаційно-процесуального, криміналістичного, оперативного-розшукового і судово-експертного інструментарію. Це належним чином забезпечуватиме доказування в кримінальному провадженні на сучасному етапі.

Свого часу відбулась своєчасна оцінка загроз кібертак на об'єкти критичної інформаційної інфраструктури, вчинення злочинів з використанням кіберпростору та відповідних ризиків, внаслідок чого створені спеціалізовані суб'єкти для забезпечення ефективного виявлення та розслідування різних форм протиправної діяльності у кіберпросторі, зокрема й такої, що посягає на нормальне функціонування фінансово-економічної системи. Підтверджуючи високу ефективність роботи, зокрема кіберпідрозділів Національної поліції, необхідно звернути увагу й на окремі наявні проблеми, пов'язані зі швидкою зміною криміногенних процесів у кіберпросторі, необхідністю постійного пошуку нових організаційно-тактичних рішень, а також формування усталених моделей виявлення та розслідування економічної кримінально-протиправної діяльності.

У цьому аспекті дисертаційне дослідження В.М. Куліуша «Виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених із використанням кіберпростору» є актуальним і практично значущим.

Актуальність розглядуваної дисертаційної праці визначається необхідністю розроблення на підставі аналізу матеріалів практики та теоретичних положень оперативно-розшукової діяльності та криміналістики основ методики виявлення та розслідування кримінально-протиправної діяльності економічної спрямованості, вчиненої з використанням кіберпростору.

Отже, тема дисертації В.М. Куліуша є теоретично і практично значущою, а її актуальність не викликає сумнівів.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Об'єктивний аналіз обрання та ефективності застосування методів дослідження, визначених В.М. Куліушем, дає підстави стверджувати про належний науковий рівень рецензованої дисертації. Зокрема, гносеологічні методи використовувалися для з'ясування сучасного стану наукового забезпечення розслідування кіберзлочинів, систематизації наявного наукового доробку дослідників і виокремлення спектру невирішених у науці питань. Логіко-юридичний метод сприяв класифікації форм кримінально протиправної діяльності економічної спрямованості, яку вчиняють з використанням кіберпростору, визначенню їх структури. Під час аналізу закону про кримінальну відповідальність, кримінального процесуального і оперативно-розшукового законодавства застосовувався порівняльно-правовий метод. Соціологічний та статистичний методи використано під час узагальнення результатів анкетування працівників кіберполіції Національної поліції щодо основних положень виявлення та розслідування кримінально протиправної діяльності економічної спрямованості, яку вчиняють з використанням кіберпростору та ін.

Основні висновки і рекомендації дисертанта опубліковано у 7 наукових публікаціях, чотири з яких – статті у журналах, включених МОН України до

переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та три тези наукових доповідей, опублікованих за результатами участі в міжнародних науково-практичних конференціях.

Зазначені публікації відображають обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до поставленої мети і завдань дослідження, а також задовольняють вимогу щодо опублікування не більше однієї статті в одному випуску (номері) наукового видання, що цілком відповідає умовам зарахування публікацій, наведених у списку публікацій здобувача за темою дисертації.

Для обґрунтування пропозицій і рекомендацій щодо виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених із використанням кіберпростору, автор проаналізував достатню кількість наукових джерел (209 найменувань).

Дисертація В.М. Куліуша підготовлена відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік (Указ Президента України від 11 травня 2021 року № 189/2021), Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р); Тематики наукових досліджень і науково технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Одеського державного університету внутрішніх справ від 30 жовтня 2020 року (протокол № 3) і включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (№ 767, 2020 рік).

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Представлені здобувачем результати здійснених досліджень засвідчують їх наукову новизну. Зокрема, *вперше*

виокремлено та схарактеризовані взаємозв'язки між розвитком кіберпростору й окремими формами кримінально протиправної діяльності

економічної спрямованості; сформульовано дефініцію кримінально протиправної діяльності економічної спрямованості, яку вчиняють з використанням кіберпростору, яку визначено як систематичну, багатоетапну протиправну діяльність особи (групи осіб), що здійснюють за допомогою використання інформаційних технологій, забезпечують створенням необхідної інфраструктури і яка спрямована проти функціонування фінансово-економічної системи держави, фінансової діяльності юридичних та фізичних осіб; виокремлено її структурні елементи; схарактеризовано основні моделі оперативного обслуговування кіберпростору як складової виявлення злочинів економічної спрямованості, вчинених із використанням кіберпростору; розроблено окремі види та внутрішню структуру тактичних операцій початкового етапу розслідування кримінально протиправної діяльності економічної спрямованості, яку вчиняють з використанням кіберпростору, зокрема: «Аналітичне опрацювання та оцінка матеріалів»; «Встановлення особи злочинця»; «Фіксація цифрових слідів і формування цифрових доказів»; «Виявлення та вилучення речових доказів».

Автор *удосконалив* криміналістичні рекомендації щодо організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених з використанням кіберпростору; положення щодо функціональної спрямованості окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування такої кримінально протиправної діяльності; типові моделі організації оперативного (ініціативного) пошуку з урахуванням форм кримінально протиправної діяльності, з виокремленням шляхів реалізації оперативної інформації про злочинну діяльність, яку вчиняють із використанням кіберпростору.

Дістало подальший розвиток узагальнення щодо стану наукової розробленості проблеми виявлення та розслідування кримінально протиправної діяльності, вчиненої з використанням кіберпростору, у частині систематизації теоретичного підґрунтя для формування основ методики виявлення та

розслідування таких злочинів, а також спектру практичних проблем, які потребують наукового забезпечення.

Результати дисертаційного дослідження пройшли належну апробацію під час доповідей на міжнародних наукових конференціях, засіданнях кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, а також були опубліковані у фахових виданнях України. Публікації сприяли реалізації поставлених у дисертації завдань, а напрацювання В.М. Куліуша впроваджено в практичну діяльність та освітній процес.

Тому дисертаційне дослідження В.М. Куліуша проведено на належному науково-методичному і методологічному рівнях, результати та положення наукової праці, що винесені на захист, відповідають вимогам щодо здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими і логічними, мають відповідний ступінь наукової новизни і практичне значення. Це дає підстави стверджувати, що здобувач цілком опанував методологію наукового дослідження та правильно її використав під час наукового пошуку щодо вирішення проблем виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених з використанням кіберпростору.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація В.М. Куліуша є комплексним дослідженням теоретичних, практичних і методичних засад виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених з використанням кіберпростору. Низка результатів та висновків, що отримані в роботі, сформульовано вперше, вони логічні та мають належний ступінь наукової новизни, є обґрунтованими. Рекомендації дисертанта достатньо аргументовані та ґрунтуються на висновках дослідження.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукового дослідження. В.М. Куліуш у дисертаційній роботі правильно використовував методи наукового дослідження, ефективно здійснював аналіз нормативно-правових актів сфери

протидії економічній злочинності з урахуванням специфіки регулювання інформаційних відносин у кіберпросторі. Це дало змогу розробити теоретичні положення і науково обґрунтовані практичні рекомендації щодо ефективного виявлення та розслідування кримінальних правопорушень економічної спрямованості, які вчиняються з використанням кіберпростору. Дисертант відповідально поставився до питання використання результатів власно проведеного емпіричного дослідження, статистичної інформації, ефективно опрацював інші дані соціологічних досліджень, що цілком сприяло реалізації поставлених наукових завдань і підтверджує опанування автором компетенцій, необхідних для здобувача освітньо-наукового ступеня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, які сформульовані у роботі, належним чином обґрунтовано й впроваджено в правозастосовну діяльність – для організаційного, методичного, інформаційного забезпечення роботи оперативних і слідчих підрозділів (акт впровадження Департаменту кіберполіції Національної поліції України від 31 жовтня 2023 року), а також в освітній процес, у якому вони використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Методика і тактика розслідування злочинів», у процесі підготовки підручників, навчальних посібників, практикумів із зазначених дисциплін (акти впровадження в освітній процес Національного університету «Одеська юридична академія» від 6 вересня 2023 року, Національної академії внутрішніх справ від 4 грудня 2023 року).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертаційне дослідження В.М. Куліуша належним чином структуроване, містить анотацію, зміст, вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і додатки, загалом відповідає вимогам МОН України до оформлення дисертацій. У додатках до дисертації розміщено список опублікованих праць здобувача, акти впровадження результатів дисертаційної роботи, статистичні та аналітичні дані про протидію злочинам економічної спрямованості, вчинених з використанням

кіберпростору, результати проведеного опитування. Повний обсяг дисертації становить 240 сторінок, з них основний текст – 199 сторінок.

Анотація. У стислій формі автор висвітлює тези дисертаційного дослідження, наводить ключові слова, зазначає перелік публікацій, у яких відображено основні результати представленого дослідження. Анотацію викладено українською і англійською мовами.

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, ступінь наукової розробленості проблеми; визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами; окреслено мету, завдання дослідження, його об'єкт, предмет і використані методи; висвітлено наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичне та практичне значення в практичній діяльності й освітньому процесі; наведено дані про апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У **розділі 1 «Теоретичні основи виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених із використанням кіберпростору»** автор розглянув сучасний стан наукового забезпечення розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі; взаємозв'язки між окремими формами кримінально протиправної діяльності у сфері економіки та функціонуванням кіберпростору; здійснив криміналістичний аналіз кримінально протиправної діяльності економічної спрямованості, яку здійснюють з використанням кіберпростору.

Здобувач дійшов висновку, що розвиток наукового знання про протидію злочинній економічній діяльності у кіберпросторі зумовлений такими чинниками: напрацюванням теоретичних моделей і практичних рішень щодо кримінально-правової оцінки та кваліфікації цих злочинів; напрацюванням слідчої практики щодо розслідування таких злочинів, яка стала основою для наукового аналізу й формування типових моделей їх розслідування.

Важливими для науки і практики є визначення тенденцій та закономірностей взаємозв'язку між розвитком кіберпростору й окремими формами кримінально протиправної діяльності у сфері економіки виявляються. У цьому аспекті В.М. Куліуш визначив такі форми: криміналізація окремих

діянь, зумовлена широкомасштабним упровадженням інформаційних технологій та їх структурної складової – кіберпростору у всі форми суспільного життя; якісна трансформація інфраструктури економічної злочинності, що зумовлена перетворенням кіберпростору на невід’ємну складову економічних відносин; трансформація окремих способів вчинення економічних злочинів у складні технології кримінально протиправної діяльності; якісна зміна особи злочинця та формування допоміжних технократичних сил, які виконують забезпечувальну функцію на окремих стадіях реалізації злочинних технологій; формування цифрових кримінальних ринків (с. 52–53).

Практично значущим для побудови психологічного портрету та «інформаційного профілю» кіберзлочинця є виокремлення автором зовнішніх ознак кримінально протиправної діяльності, а саме: наявність прямого умислу, попереднього задуму й повноструктурного способу (технології) досягнення злочинної мети; вчинення на різних стадіях реалізації злочинного умислу дій, які утворюють самостійні склади кіберзлочинів; систематичне вчинення конкретних дій для досягнення злочинного результату та їх відтворення в разі успіху; наявність у суб’єкта стратегічної злочинної мети, на яку спрямована кримінально протиправна діяльність, що вчинюється з використанням кіберпростору; створення інфраструктури для забезпечення кримінально протиправної діяльності, зокрема встановлення корумпованих зв’язків; вчинення кримінально протиправної діяльності групою осіб (с. 87 дисертації).

У розділі 2 «Виявлення злочинів економічної спрямованості, які вчиняють з використанням кіберпростору» В.М. Куліуш методологічно правильно підійшов до дослідження організації оперативного обслуговування кіберпростору як складової виявлення злочинів економічної спрямованості; тактики оперативного (ініціативного) пошуку ознак кримінально протиправної діяльності економічної спрямованості, яку здійснюють з використанням кіберпростору.

Автор на підставі дослідження емпіричного матеріалу сформував встановив, що оперативне обслуговування містить елементи організаційного

характеру, традиційними є рівень оперативного обслуговування; види (принципи) оперативного обслуговування; аналіз стану оперативної обстановки; режим оперативного обслуговування; розстановка негласних працівників й організація функціонування інших джерел інформації.

У розділі вдалося встановити і проаналізувати дві моделі реалізації оперативної інформації про злочини економічної спрямованості, які вчиняють з використанням кіберпростору: перша – виявлення та документування такої кримінально протиправної діяльності працівником оперативного підрозділу з подальшим поданням рапорту з відповідними матеріалами керівнику слідчого підрозділу; друга – документування такої кримінально протиправної діяльності в межах оперативної розробки із залученням слідчого для надання методичної допомоги. На підставі такого аналізу сформовано обґрунтовані висновки (с. 126 – 127, 190 дисертації).

Розділ 3 присвячено організаційно-тактичним особливостям розслідування злочинів економічної спрямованості, які вчиняють з використанням кіберпростору. У ньому досліджено формування та реалізацію тактичних операцій на початковому етапі розслідування, організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних.

Зокрема, мають вагому практичну значущість структурні елементи тактичних операцій «Аналітичне опрацювання та оцінка матеріалів»; «Встановлення особи злочинця»; «Фіксація цифрових слідів і формування цифрових доказів»; «Виявлення та вилучення речових доказів». Зокрема, основними завданнями тактичної операції «Аналітичне опрацювання та оцінка матеріалів», правильно визначено: з'ясування кримінально релевантної події, інформація про яку зафіксовано в матеріалах оперативного підрозділу; встановлення якості попереднього документування кримінально протиправної діяльності; виокремлення обставин кримінально протиправної діяльності, які потребують першочергової фіксації шляхом проведення слідчих (розшукових) дій (с. 131–134). Також автор розкриває аналітичну роботу слідчого під час

реалізації тактичної операції «Встановлення особи злочинця»: формування типового портрета (моделі) особи (групи осіб), яка могла (могли) вчинити кримінальне правопорушення; звуження кола осіб, серед яких необхідно здійснювати пошукові заходи та слідчі (розшукові) дії; прогнозування можливих моделей протидії досудовому розслідуванню та ін. (с. 134–136).

Позитивним вбачається практично орієнтовані рекомендації щодо організаційно- тактичних аспектів проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування, запропоновані автором. Наприклад, на с. 151–155 дисертації сформовано рекомендації щодо планування та проведення огляду апаратних засобів у різних тактичних ситуаціях, на с. 159–162 – визначено особливості допиту з акцентом на конкретизації його предмета окремо до різних учасників кримінального провадження, с. 165–166 – розкрита підготовка до обшуку про під час розслідування економічного злочину, вчиненого з використанням кіберпростору.

Висновки до кожного розділу та дисертації загалом відповідають меті дисертаційного дослідження та отриманим результатам.

Отже, дисертація Куліуша В'ячеслава Миколайовича відповідає передбаченим вимогам і є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання щодо використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації у правозастосовній діяльності. Отримані результати дисертаційного дослідження В.М. Куліуша щодо виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених із використанням кіберпростору, є важливим внеском у розвиток наукових знань за спеціальністю 081 «Право», їх рекомендовано використовувати в діяльності закладів вищої освіти, науково-дослідних розробках підрозділів, що здійснюють протидію вчиненню кіберзлочинів, під час підготовки наукових публікацій, а також при плануванні досліджень у сфері криміналістичного забезпечення органів досудового розслідування та оперативних підрозділів.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Під час вивчення дисертації В.М. Куліуша звернуто увагу на деякі дискусійні положення, що потребують додаткового пояснення автора.

1. У дисертації В'ячеслав Миколайович частково звертається до проблем протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості з використанням кіберпростору. Зокрема, автор аналізує наукові праці, в яких розглядалося це питання (підрозділ 1.1.); зазначає про необхідність розроблення ефективного алгоритму протидії цим злочинам при дослідженні типових способів незаконного отримання даних стосовно пластикових платіжних карток (с. 81); описує відповідну правоохоронну діяльність при аналізі повноважень Департаменту контррозвідального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки СБУ і Департаменту кіберполіції Національної поліції (підрозділи 2.1., 2.2.); розкриває напрями протидії цим злочинам при описанні завдань тактичних операцій у підрозділі 3.1 та ін. Водночас, з урахуванням потреб сучасної правозастосовної практики, доцільним було б виокремити одну складову частину дисертаційної праці (наприклад, підрозділ третього розділу), в якій комплексно дослідити питання протидії розслідуванню злочинів економічної спрямованості, які вчиняються з використанням кіберпростору. Такий підхід уявляється перспективним видом удосконалення розслідування злочинів досліджуваної категорії.

2. Анотація дисертації розміщується на шести сторінках (українською мовою). Аналіз її змісту засвідчив зосередження уваги автора на резюмуванні головних положень Розділу 3 кваліфікаційної праці, адже інформація щодо цього розділу зазначена майже на п'яти сторінках анотації.

Водночас, зазначені зауваження суттєво не впливають на загальну високу позитивну оцінку підготовленої наукової праці. Вони лише спрямовані на уточнення, удосконалення і роз'яснення окремих положень дисертації.

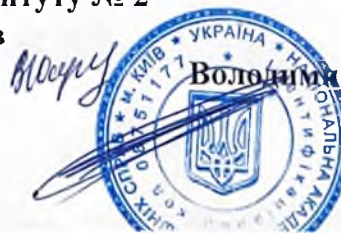
Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертація В.М. Куліуша є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею. У

процесі вивчення наукових публікацій і дисертаційного дослідження в цілому фактів порушення академічної доброчесності не виявлено.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.
Дисертація В.М. Куліуша на тему «Виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених із використанням кіберпростору», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням. У ній отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирізняються новизною у вирішенні актуальних питань виявлення та розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених із використанням кіберпростору. За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, теоретичною і практичною значущістю здобутих результатів дисертація відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (з наступними змінами і доповненнями), наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами і доповненнями), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (з наступними змінами і доповненнями), а її автор – Куліуш В'ячеслав Миколайович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право».

Рецензент

**Провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
криміналістичного забезпечення та судової
експертології навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор**

Володимир ІУСУПОВ